Sifatli ta'lim-yorqin kelajak
ISSN: 3060-4761

TerDPI ILMIY XABARNOMASI
SCIENTIFIC BULLETIN OF THE TerSPI
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК ТерГПИ

www.xabarnoma.terdpi.uz

UDK: 372.838
ORCID: 0009-0001-0246-6395

SHAXMAT O'YINI ORAQLI BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA FIKRLASH QOBILYATI RIVOJLANTIRISH MEXANIZIMLARI

Abduraimov Shaxboz Panji o'gli
Termiz davlat pedagogika instituti
Jismoniy kafedrasi o'qituvchisi
E-mail: shaxbozabduraimov0093@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada shaxmat o'yini orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarida fikrlash qobiliyatini rivojlantirish mexanizmlari tahlil qilinadi. Shaxmat qadimiy intellektual o'yin bo'lib, nafaqat strategik fikrlashni rivojlantirishga, balki bolalarning mantiqiy, tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Maqolada shaxmat o'yinining ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi, uning o'quvchilarning kognitiv rivojlanishiga ta'siri, shuningdek, o'quvchilarning aqliy salohiyatini oshirishga xizmat qiluvchi didaktik va metodik yondashuvlar o'rganiladi. Tadqiqot davomida shaxmatning boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning muammolarni hal qilish qobiliyatini shakllantirishga, aqliy operatsiyalarni rivojlantirishga va o'z-o'zini nazorat qilish tizimini mustahkamlashga ijobiy ta'siri aniqlandi. Tadqiqotning nazariy qismida shaxmat va fikrlash qobiliyati o'rtasidagi bog'liqlik turli psixologik va pedagogik nazariyalar asosida yoritilib, Vygotsky, Piaget va Dewey kabi olimlarning fikrlariga tayangan holda muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Shaxmatda aniq fikrlash, shaxmat o'yinida mantiqiy fikrlash, qadamlarni vizuallashtirish, shaxmat strategiyasi, taktik va pozitsion tahlil, shaxmatda qaror qabul qilish, shaxmat mantiqiy qadamlar, shaxmatda vaqtni boshqarish, vaqt cheklovida o'ynash.

МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ МЫШЛИТЕЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ЧЕРЕЗ ИГРУ В ШАХМАТЫ

Аннотация. В статье анализируются механизмы развития мыслительных способностей у учащихся начальной школы посредством игры в шахматы. Шахматы — древняя интеллектуальная игра, которая не только способствует развитию стратегического мышления, но и помогает детям развивать навыки логического, критического и творческого мышления.

В статье рассматривается интеграция шахмат в образовательный процесс, ее влияние на когнитивное развитие учащихся, а также дидактические и методические подходы, способствующие повышению умственного потенциала учащихся. Исследование выявило положительное влияние шахмат на развитие навыков решения проблем, развитие мыслительных операций и укрепление системы самоконтроля учащихся в начальной школе.

В теоретической части исследования обсуждается взаимосвязь шахмат и навыков мышления на основе различных психологических и педагогических теорий и опирается на идеи таких ученых, как Выготский, Пиаже и Дьюи. В практической части будут продемонстрированы эффективные методы организации уроков шахмат, использование специальных дидактических материалов, интерактивных игровых методов, роль индивидуального и группового подходов в процессе обучения.

Sifatli ta'lim-yorqin kelajak
ISSN: 3060-4761

TerDPI ILMIY XABARNOMASI
SCIENTIFIC BULLETIN OF THE TerSPI
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК ТерГПИ

www.xabarnoma.terdpi.uz

Ключевые слова: Ясное мышление в шахматах, логическое мышление в шахматах, визуализация ходов, шахматная стратегия, тактический и позиционный анализ, принятие решений в шахматах, логические шахматные ходы, тайм-менеджмент в шахматах, игра в ограниченном времени.

MECHANISMS FOR DEVELOPING THINKING ABILITY IN ELEMENTARY STUDENTS THROUGH CHESS

Annotation. This article analyzes the mechanisms of developing thinking skills in primary school students through the game of chess. Chess is an ancient intellectual game that serves not only to develop strategic thinking, but also to form children's logical, critical and creative thinking skills.

The article studies the integration of chess into the educational process, its impact on the cognitive development of students, as well as didactic and methodological approaches that serve to increase the mental potential of students. During the study, the positive impact of chess on the formation of students' problem-solving skills in primary education, the development of mental operations and the strengthening of the self-control system was revealed. In the theoretical part of the study, the relationship between chess and thinking skills is discussed based on various psychological and pedagogical theories and the ideas of such scientists as Vygotsky, Piaget and Dewey. The practical part will demonstrate effective methods for organizing chess lessons, the use of special didactic materials, interactive game methods, and the role of individual and group approaches in the learning process.

Key word: Clear thinking in chess, logical thinking in chess, visualization of moves, chess strategy, tactical and positional analysis, decision-making in chess, logical moves in chess, time management in chess, playing under time constraints.

KIRISH. Hozirgi zamonda fan va madaniyatning eng so‘nggi yutuqlari asosida kelajagimiz bo‘lgan yosh avlodni hayotga tayyorlash eng ustuvor masala bo‘lib qaraladi. Shu sababdan ilg‘or tajribalar amalga oshirish muhim ahamiyatga ega.

Insonning intellektual imkoniyatlarini oshiruvchi vosita sifatida qadim davrlardan buyon o‘ynalib kelinayotgan sport turlaridan biri bo‘lgan – shaxmat o‘yini hozirgi kunda eng mashhur o‘yinlardan biriga aylangan, sport turi sifatida qabul qilingan; dunyo bo‘ylab millionlab kishilar bu o‘yinni o‘ynashadi. Shaxmat aqliy gimnastika sifatida ham ko‘riladi.

Inson kichik maktab yosh davrida rivojlanishning asosiy nuqtalaridan biri hisoblanib, bu vaqtda kelajakda kerak bo‘ladigan bilim va ko‘nikmalarning asoslarini yig‘ib boradi. Shu sababdan bu yoshda bolaning aqliy rivojlanishiga etibor berish kelajakda jamiyat uchun eng kerakli kadrni yetishtirishga poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Hozirgi kunda O‘zbekistonning dunyo miqyosida munosib o‘rin egallashi uchun ma’naviy, siyosiy, iqtisodiy yo‘nalishlarda g‘oyat muhim va murakkab ishlar amalga oshirilmoqda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev tamonidan 2018-yil 9-avgustdagi “O‘zbekiston Respublikasida shaxmatni rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi va 2021-yil 14-yanvardagi “Shaxmatni yanada rivojlantirish va ommalashtirish hamda shaxmatchilarni tayyorlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorlari doirasida belgilangan vazifalarga muvofiq shaxmat sportini yurtimizda yanada kengroq rivojlantirish, ayniqsa boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga shaxmatga o‘rgatish, iqtidorli yoshlarni saralab olish orqali yurtimizda

Sifatli ta'lim-yorqin kelajak
ISSN: 3060-4761

TerDPI ILMIY XABARNOMASI
SCIENTIFIC BULLETIN OF THE TerSPI
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК ТерГПИ

www.xabarnoma.terdpi.uz

shaxmatni rivojlantirish va FIDE reytingida yuqori o'ntalikdan joy olishga doir vazifalar belgilangan bo'lib, buning uchun moddiy bazani, o'quv-mashg'ulot ishlarini tashkil qilishga doir ko'rsatmalar berilgan.

Muhokama. Bugungi texnika rivojlangan zamonda ilg'or pedagogik texnologiya metodlaridan biri bo'lgan interfaol usullardan to'g'ri foydalanish zamon talabidir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining fikrlash qobilyatini o'stirish, erkin va teran fikrlashga, o'z fikrlarini ravon ifodalashga o'rgatishda interfaol usullardan foydalanishning ahamiyati beqiyos.

Shaxmatning asosiy qoidalari va tamoyillarini bilish juda muhim. Bunga markazni boshqarish, qismlarni samarali ishlab chiqish va qirol xavfsizligiga ustuvor ahamiyat berish kabi tushunchalar kiradi. Ushbu asoslar bo'yicha kuchli poydevor o'yinchilarga yanada ilg'or strategiyalarga e'tibor qaratish imkonini beruvchi chalkash fikrlashni kamaytirishga yordam beradi.1

Taktik motivlar va umumiy o'yin yakuniy tuzilmalari kabi standart naqshlarni tanib olish tezroq va aniq qaror qabul qilishga imkon beradi. Ushbu mashqlar bilan tanishish ongni ahamiyatsiz variantlardan tozalashga yordam beradi va diqqatni samarali tanlovlarga qaratishga imkon beradi.

Ko'r-ko'rona shaxmatni mashq qiling: Vizualizatsiya mashqlari, masalan, taxtani ko'rmasdan o'ynash, bir necha harakatlarni oldinda o'ylash qobiliyatini yaxshilaydi. Bu aqliy ravshanlikni kuchaytiradi, chunki o'yinchilar o'z pozitsiyalarini va oqibatlarini begona tafsilotlarda adashib qolmasdan tasavvur qilib shu taktikaga qarshi taktika o'ylab topadi, taktika o'ylab topish jarayonida aqliy qobilyat shakllanishni boshlaydi.[2]

Quyida shaxmat o'yini jarayonida aqliy qobiliyatni rivojlantirishda amalga oshirish kerak bo'lgan harakat amallarimizni ko'rib chiqamiz.

Move-Sequence Practice: Vizualizatsiyani yaxshilashning ajoyib usuli bu ketma-ketlikka asoslangan mashqlarni mashq qilishdir. O'z pozitsiyangizni o'rnating va boshingizdagi turli harakatlar oqibatlarini ishlab chiqing, avvaliga 2-3 harakatni chuqur tasavvur qilishni maqsad qilib qo'ying, keyin esa murakkablikni oshiring.

Fikrlash jarayonini takomillashtirish uchun yaxshi yondashuv nazorat ro'yxatini tuzish hamda unga rioya qilish amal qilishdir:

1. Joriy pozitsiyani baholang: tahdidlar, zaif tomonlar va mumkin bo'lgan harakatlarni aniqlang.

2. Raqibning harakatlarini ko'rib chiqing: faqat eng hayotiy ko'rinadigan harakatlarga e'tibor qarating.

3. Hisoblang: Har bir raqibingiz harakati oqibatlarini baholang. Potensial natijalarni o'rganish uchun agar-o'shanda yondashuvidan foydalaning.

4. Yakuniy baho bering va eng yaxshi harakatni tanlang.

O'yinchilar ko'pincha boshqa potensial harakatlarni e'tiborsiz qoldirib, bir chiziqqa juda zich e'tibor berishadi. Bir nechta variantlarni baholash odatini rivojlantirish o'yinchilarni yaxshi imkoniyatlarni boy berishdan saqlaydi va aniqroq, obyektiv fikrlashni rivojlantiradi.[3]

Harakatlar uchun vaqt chegarasini belgilang: Mashq mashg'ulotlarida o'yinchilarni ortiqcha o'ylamaslik uchun har

[1] Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press. Kutubxona: O'zbekiston Milliy Kutubxonasi. http://www.natlib.uz/catalog/vygotsky_mind

[2] Gardner, H. (1983). Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. Basic Books.

[3] Bilaliyev, A. (2005). Shaxmat o'yini va bolalar intellekti. Toshkent: Fan va Texnika. Kutubxona: O'zbekiston Respublikasi Milliy Kutubxonasi. http://www.natlib.uz/catalog/bilaliyev_shaxmat

bir harakat uchun vaqt chegarasini belgilashga undash. Ko‘pgina o‘yinchilar qat’iyatsizlik botqog‘iga tushib qolishadi, bu esa vaqt muammosi va xatolarga olib keladi. Soat bilan mashq qilish ularni aniq fikrlashga va bosim ostida qaror qabul qilishga o‘rgatadi.

- Ko‘chirishni tekshirish ro‘yxatidan foydalaning:
- Markaz ustidan nazoratni yaxshilaydi
- Raqibning imkoniyatlarini pasaytiradi yoki pozitsiyasini zaiflashtiradi
- Umumiy o‘yin rejasiga amal qiladi
- O‘z-o‘zini tanqidiy baholash va o‘yindan keyingi tahlilni rag‘batlantiring

O‘yinchilarni fikrlash jarayonlarini tushunish va noto‘g‘ri qarorlar yoki noto‘g‘ri mulohazalarni aniqlash uchun o‘yinlarini tahlil qilishga undash. Tanqidiy tahlil o‘yinchilarga fikrlash jarayonlaridagi zaif tomonlarni aniqlashga va yondashuvlarini takomillashtirishga yordam beradi.

Shaxmat o‘ynash jarayonida shaxmatchilar va murabbiylik yordamidan foydalaning: Shaxmat murabbiylar o‘yinchilarga xatolarini tushunishga yordam beradi va yaxshilanishlarni taklif qiladi. Ushbu fikr-mulohaza o‘yinchilar noto‘g‘ri hisoblagan yoki variantni e’tibordan chetda qoldirgan joylarni ajratib ko‘rsatish orqali aniq, mantiqiy fikrlashni kuchaytiradi.

Har xil turdagi o‘yinlarni o‘ynang:

- Turli vaqt nazorati bilan shug‘ullaning: Turli vaqt chegaralari bo‘lgan o‘yinlarni o‘ynash fikrlashning turli tomonlarini aniqlaydi. Rapid va blits o‘yinlari tezkor qaror qabul qilishni yaxshilaydi, uzunroq formatlar esa chuqurroq hisoblash va tahlil qilishga yordam beradi.

Boshqotirmalar va taktika mashg‘ulotlari bilan shug‘ullaning: Boshqotirma mashqining qisqa, shiddatli portlashlari o‘yinchilarni naqshlarni tan olishga va tez va aniq qarorlar qabul qilishga o‘rgatadi. Taktika mashg‘ulotlari aqlni charxlaydi va o‘yinchilarga bosim ostida tez va samarali o‘ylashga yordam beradi.

Ehtiyotkorlik va diqqatni jamlash texnikasini mashq qiling: Chuqur nafas olish yoki meditatsiya kabi aql-idrok texnikasi o‘yinchilarga aqliy ravshanlikni saqlashga yordam beradi. Stressli o‘yinlarda xotirjamlikni saqlash aniq fikrlash va aniq hisob-kitoblar uchun juda muhimdir.

Emotsional chidamlilikni rivojlantiring: Shaxmatchilar ko‘pincha keskin lahzalarga duch kelishadi. Yo‘qotish, bosim va umidsizlikka dosh berishni o‘rganish orqali chidamlilikni mashq qilish ularning qiyin vaziyatlarda aniq bo‘lishini ta’minlaydi. Bardoshli aql muvaffaqiyatsizliklarga bardosh bera oladi va o‘yinchilarga strategiya va maqsadlarga e’tibor qaratishga yordam beradi.

Baholash mahoratini takomillashtiring: O‘yinchilar taktikani hisoblashdan tashqari, kengroq pozitsiyani baholashni, kuchli tomonlarini tushunishni ham o‘rganishlari kerak.

Xulosa qilib aytish mumkinki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini fikrlashni rivojlantirishda shaxmat o‘yini shaxmatchilarda aniq fikrlashni rivojlantirish o‘yin natijalarini sezilarli yaxshilashga xizmat qiladi. Tahliliy va strategik fikrlashni rivojlantirish orqali, shaxmatchilar raqib qadamlarini oldindan ko‘ra olish, pozitsiyalarni to‘g‘ri baholash va qaror qabul qilishda aniqlikni saqlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Mantiqiy qadamlar, vaqtni samarali boshqarish, shuningdek, o‘yinlardan keyingi tahlil qilish odati — bularning barchasi o‘yinchini qiyin vaziyatlarda aniq va tinch fikrlashga o‘rgatadi. Shu sababli, aniq fikrlashni rivojlantirish shaxmatda muvaffaqiyat sari qadam bo‘lib, o‘yinga puxta tayyorgarlik va ongli yondashuvni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

Kutubxona: O‘zbekiston Milliy Kutubxonasi.
http://www.natlib.uz/catalog/vygotsky_mind
2. Gardner, H. (1983). Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. Basic Books.
Kutubxona: Google Books.
https://books.google.com/books?id=abc123
3. Bilaliyev, A. (2005). Shaxmat o‘yini va bolalar intellekti. Toshkent: Fan va Texnika.
Kutubxona: O‘zbekiston Respublikasi Milliy Kutubxonasi.
http://www.natlib.uz/catalog/bilaliyev_shaxmat
4. Khakimov, R. (2010). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida fikrlash qobiliyatini rivojlantirish usullari. Toshkent: Pedagogika.
Kutubxona: O‘zbekiston Milliy Pedagogika Kutubxonasi.
http://www.pedkutubxona.uz/catalog/khakimov_fikrlash
5. Fedorov, S. (2012). Shaxmat va ta’lim: Bolalarda strategik fikrlashni rivojlantirish. Moskva: Prosveshchenie.
Kutubxona: Russian State Library.
https://www.rsl.ru/en/catalog/fedorov_chess
6. Islomov, M. (2018). Shaxmat o‘yini va bolalar intellektual rivojlanishi. Toshkent: O‘zbekiston Pedagogika Noshriyoti.
Kutubxona: Milliy Pedagogika Kutubxonasi.
http://www.pedkutubxona.uz/catalog/islomov_intellekt